

aut minis doctum, aut minis constantem lectorem movere possint. Primum ponderant illud in singulis mandatis repetitum verbum: *dictum est*, quasi ideò dictum, non autem scriptum dixerit, quia non de lege, sed de Pharisæorum traditione, explicatione loquebatur. Deinde quòd se illis Christus opponat, quasi perversis interpretibus novum legislatorem veteri legislatori neutiquam oppositurus; sive ipse, sive Pater fuerit, qui Mosi veterem legem dedit. Præterea quòd hæc, quæ hoc loco Christus addit, veterem legem continebantur. Non enim solum adulterium; sed etiam concupiscentia prohibebatur: *Non concupisces*, inquit, uxorem proximi tui, Exodi 20, 17. Testis D. Paulus, *Concupiscentiam*, inquit, *nesciebam; nisi lex diceret: Non concupisces*, Rom. 7, 7; non ergo Christus legi quidquam, sed interpretationi Pharisæorum suam interpretationem addit. Præterea lex non jubebat odio inimicos habere, sed potius amare, Exodi 25, 4: *Si occurreris bovi inimici tui, aut asino erranti, reduce ad eum. Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non pertransibis, sed sublevaris eum*. Præterea, cum Christus ab adolescente illo interrogatur, *quid faciendum vitam æternam possidebo?* nihil aliud respondet, quam, *serva mandata*, Luc. 18, 18; nihil ergo quod Christus adjiceret, in legis mandatis desiderabatur. Denique nulla in Evangelio perfectio major est, neque verò potest excogitari, quam diligere Deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima, ex totis viribus; atqui id ipsum lex præcipiebat, Deuter. 6, 5. Accedit quòd Christus dicit, vers. 20: *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum celorum*, quasi indicans se non legem, sed Pharisæorum interpretationem velle corrigere. Multa etiam Christus dicit dicta fuisse antiquis, quæ in lege non reperiuntur, ut illud vers. 21: *Reus erit iudicio*, et illud, vers. 33: *Non pejerabis*, et illud, vers. 45: *Odio habebis inimicum tuum*. Viderant ista, ut opinor, veteres auctores, incredibili tamen omnes consensu docuerunt Christum legem ipsam veterem corripuisse adjunctis iis quæ ad perfectionem evangelicam desiderabantur, non quòd lex in suo genere perfecta non fuerit; sed quòd minis perfecta, quam Evangelium; pedagogum enim fuisse Judæis, tanquam pueris ruditer erudiendis adhibitam, donec melior magister Christus firmioribus jam ingentis perfectiora proponeret. Atque ad hunc modum præter alios de quibus, vers. 48, diximus Christum legem impleisse, quia addidit, quæ in illa desiderabantur. Primi tribunalis nullam hoc loco rationem videtur habere Christus Dominus; sed secundi tantum et tertii, quòd concilium vocat. Ad utrumque pertinebat litis discussio, et sententia. Pharisæi et Scribæ quæ ad homicidia legi divine subjiciebant, iram verò et convicia quæ ad homicidia viam sernant, pro nihilo habebant. Christus Dominus hanc traditionem in eo ipso emendat, quòd hujus criminis horrorem animis, ut par est, non inreuter: ac tribunalicam distinctioni apud Judæos usitata doctrinam suam sic accommodat, ut à dispositione magis remotà, quæ tamen homines sæpe ad homicidia ducit, initium capiens, eam divine justitiæ tanquam 25 iudicium tribunalis subjiciat, nempe ut reus, seu accusatus rationem reddat, an justam ha-

Sic Irencus, lib. 4, cap. 27, Tertull., lib. de Patientiâ; Clemens Alexandrinus, lib. 6 Strom.; Hilarius; in Math. 4; Epiphanius, adversus Ptolomæum, hæc. 33; Basil., hom., in Psal. 14; Chrys., hom. 46 in Math.; auctor Imperfect., hom. 11; Ambros., serm., in Psal. 118; Hieronym., in epistolâ ad Gerontium de Monogamiâ, Chromatius, Theophylactus, et Euthymius in Commentariis ad hunc locum. Quorum sententiam non solum eorum factus auctoritate; sed majoribus etiam in hanc partem argumentis impulsus verissimam judico. Primum, ut hæretici expendunt verbum illud, *dictum est*, ego contra expendo, quòd sequitur, *antiquis*, id est, illis, quibus Moses legem dedit, quasi Moaisicis et legalibus hominibus Pharisæos et evangelicos opponat, ego autem dico vobis. Enimverò si de solis Pharisæorum traditionibus, interpretationibusque loqueretur, non diceret, *audistis, quia dictum est*, quasi ipsi ab eo, qui dixit, non audierint, sed ab aliis, qui audiverant, acceperint. Sed dixisset simpliciter, *audistis, non occidat*, aut, *dictum vobis est, non occidat*, qui autem occiderit, reus erit iudicio. Nec nomini scribarum et Pharisæorum eos reprehendens pepercisset; sed disertè dixisset: *Audistis à scribis et Pharisæis*. Hæc enim libertate semper usum videmus Christum. *Cavete*, inquit, *à fermento*, id est, doctrinâ, *Pharisæorum et Sadducæorum*, Math. 16, 6, 11, 12. Nec antiquos vocare potest eos qui paulò ante fuerant; nec enim Pharisæi multò ante Christi tempora, ut ex Josepho colligitur, extiterunt. Deinde, quia multa Christus corrigit hoc loco, quæ constat non à Pharisæis introducta; sed in lege expressa esse, quale est illud, vers. 31: *Quicumque dimiserit uxorem suam, det illi libellum repudiij*, Deut. 24, 1; quid, quæso, hic Pharisæi corruperant? Christus tamen corrigit, *ego autem dico vobis*, et illud, vers. 33: *Non pejerabis*. Lex enim dicit, Levit. 19, 12, nec id Pharisæi corrumpebant. Nam quòd dicunt solitos docere Pharisæos non peccare, qui per cælum aut terram jurarent, vers. 33 refutabimus. Quòd autem Christus, Math. 23, 46, Pharisæos reprehendit, quòd dicerent, *qui jurat in templo, nihil est; qui autem jurat in auro templi, tenetur, diversum est*. Nec enim Christus falsam in illis legis interpretationem reprehendit; quòd si facere voluisset, non illo, sed hoc loco utique dixisset. Nec enim lex per templum jurare prohibebat; Christus primus prohibuit; sed reprehendit avaritiam, quâ, qui per templum jurabant, absolvebant; qui per aurum, damnabant, quasi magis buerit irascendi causam, et penam subeat peccato delictam. Nam in Christianâ Religione non tam iramotus, quam causa ipsa expenditur. Itaque varios iræ gradus sic distinguit Dominus, ut eam iudicio, eum est vehementer, subjiciat. 2. Cum in vocem contemptus et convicii erumpit. Qui dixit *vastra spes, RAGA*, quæ vox in Hebræo et in Græco nullam habet significatam, et commoti, tantum animi affectum significat, ut pleræque interjectiones, uti Hebræus quidam Augustino respondit interroganti. Sunt qui spiritum eâ voce designari putent. 3. QUÆTETEM. Vox illa fatuus in Scripturis interdum pro impio sumitur. In iudicio, ait Aug., c. 9, *adhuc defensionis datur locus, in concilio autem quantum et iudicium esse solet, tamen*

auro, quàm Dei honore tangerentur. Præterea, ubi lex dicebat, ut, si quis te in unam maxillam percuterit, illi alteram verteres, aut quæ Pharisæorum culpa erat, quòd non ita, cum lex non diceret, interpretarentur; cum nunc Christo ipso docente vix capere possumus? Ubi scriptum erat ut tollenti nobis tunicam, et pallium dimitteremus? Non ergo legem tantum interpretatur Christus; sed novam condit legem, novam offert doctrinam. Præterea illud: *Diligite inimicos vestros*, ubi lex dicit? Nam quòd affertur ex Exodi 25, 4: *Si occurreris bovi inimici tui*; nihil est, loquitur enim de Judæo, cum quo Judæus inimicitias gerere prohibebatur. Itaque, qui illic inimicus dicitur, Deut. 22, 4, frater appellatur, *non videbis bovem fratris tui aut ovem errantem et præteribis; sed reduces*. Cum autem de veris loquitur inimicis; non solum odio habere, verum etiam delere jubet: *Delebis nomen ejus sub cælo, cave ne obliviscaris*, Deut. 25 19. In Evangelio neminem omnino odisse licet, neminem privata auctoritate delere. Denique videmus Christum hoc loco præmia, suppliciaque veteris legis amplificare. Quamobrem, nisi quia perfectionem legis auxit? Ex iis quæ diximus, qui aliquo sunt ingenio, quomodò contrariis argumentis respondere oporteat, non difficulter colligent; non pigebit tamen rudiioribus respondendi modum ostendere. Quòd objicitur primo loco non dixisse Christum, scriptum est, sed, *dictum est*, nimium est leve. Nam aut nihil in eo verbo mysterij est; cum videamus evangelistas his duobus verbis sine discrimine uti, *sicut dictum est per prophetas, et, sicut scriptum est*, aut si quid est in eo verbo mysterij, non id est quòd hæretici putant, sed quòd Chrysost. et Theophylactus adnotaverunt; ne si Patrem, à quò id dictum erat, nominaret, se illi aut opponere, aut etiam anteponeere videretur; si se, qui etiam veterem legem dederat; invidiam in se auditorum concitaret; aut, ut ego suspicor, non se sibi, aut Patri, sed Mosi tacite opponit. Nam etsi lex vetus à Deo data erat, tamen quia populus non à Deo, sed à Mose eam acceperat, ejus auctor Moses videbatur. *Lex*, inquit, *per Moysen data est*, Joan. 1, 17; et, *nomen Moyses dedit vobis legem, et nemo ex vobis facit legem?* Joan. 7, 19. Denique lex Mosis appellatur, Luc. 2, 22, et 24, 44, et Joan. 7, 25; Act. 15, 38, et 13, 5, et 28, 25, et quæ in lege scripta atque præcepta erant; Moses scripsisse, ac præcepisse dicitur, Joan. 8, 5, et 1, 45. Se igitur Christum tacite opponit Mosi, cum

quia interesse aliquid hoc loco fateri cogit ipsa distinctio, videtur ad concilium pertinere sententia prolatio... *Cælestis verò ignis certus est et damnatio et poena damnati*. Videtur Augustinus iudicium à concilio hæc in re distinguere, quòd priori solam discussionem, seu instructionem litis, posteriori sententiam definitivam tribuat: tametsi satis est probable hæc tribunalia ex causarum, de quibus iudicabant, diversitate distingui; aut certè una erat inferior jurisdictione, et subalterna; altera superior. Græcè additur, *et, temere*, sine causâ: Hieron. negat in vetustioribus codicibus hanc vocem reperiri. Sensus quoque hic verborum esse potest: Vos dicitis, qui occiderit, reus erit iudicio: ego, qui irascitur, reus erit iudicio, etc. Alii tamen negant

dictum: Ego autem dico vobis, sed noluit ead vitam invidiam nominare. Atque hæc ratione non solum primum; sed secundum etiam argumentum facillè solvitur. Tertium sic, non dubium est quòd concupiscentia in veteri lege prohibebatur: sed multò minis expressè atque præcisè, quàm à Christo hoc loco prohibetur. Lex quippe tantum dicebat, *non concupisces uxorem proximi tui*, sed non dicebat eum qui impudicis oculis aspiceret, adulteri teneri. Quartum paulò ante aliud agentes obiter solvimus. Docuimus enim legem præcepisse quosdam publicos non solum odisse hostes; sed penitus etiam abolere. Atque eò hoc loco Christus alludit, cum dicit: *Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, benefacite illi qui odertur vos*, vers. 44. In quinto, solum probatur non omnia, quæ ad legem Christus adjecit, esse præcepta; quòd negandum non est; præterea enim, ut suo dicemus loco, consilia sunt evangelica; ideòque Christus ab illo adolescente tantum exigit, ut mandata servet; si tamen evangelicam perfectionem sequi velit, vendat universa, quæ habet, et det pauperibus, sequè sequatur, hoc est, quòd hoc loco dicit, pallium etiam dimittere, ut nudum Christum, nudus sequere. At quæ major perfectio, quàm Deum ex toto corde diligere? respondeo magis ex toto corde diligere. Nam qui sic diligit, ut nullus rei amor; Dei præponat amorem, ex toto corde Deum diligit; qui præterea relinquit omnia quæ habet, et Christum sequitur, quem admodum apostolos fecisse legimus; magis ex toto corde diligit. Uo dicam verbo, diligere Deum ex toto corde est non ita diligere, ut non etiam idola, non aliud quidpiam ei contrarium diligamus, ut Deuter. 6, 5, et exposuimus et probavimus. Hanc perfectionem Deus ab Abrahamo requirebat, cum dicebat, *Ambula coram me et esto perfectus*, Genes. 17, 1. Quòd autem Christus dicit: *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum celorum*; non ideò dicit, et eorum doctrinam, sed ut eorum vitam reprehendat, cum alio loco dicat, *super calcedram Moisi sederunt scribæ, et Pharisæi*; omnia ergo, quæcumque dixerint vobis, servate et facite; secundum autem opera eorum nolite facere; dicunt enim, et non faciunt, Math. 23, 2. Ideò etiam dicit, quia Pharisæi ad eò se legi addictos esse profitebantur, ut si quid melius atque perfectius Christus doceret, longè rejicerent. Neque verò nego Scri-

Dominum hoc in loco constituere gradus et incrementa peccati, sed legem explicare. Ego dico vobis quòd non solum qui occiderit, sed etiam qui voluntatem habuerit occidendi, vel grave malum inferendi proximo, et esse vindicandi, in iudicio, seu condemnatione dignus sit: ut videt mulierem ad concupiscendum eam. Ita quidem Estius in hunc locum: sed prior sententia magis recepta est. Docet quidem Christus graves peccatos debere peccatis, quam vulgò crederent. Non omnes qui aliquo iræ impetu commoventur, aut levem inferunt contumeliam, æternæ mortis penam sunt puniendi: sed de iis qui consensu deliberato irascuntur personæ, non vitis, eamque ex irâ contumelias afficiunt, sermonem habet Dominus; ita Menochius.

bas et Phariseis multis in rebus malè interpretatos fuisse legem. Scio enim monuisse discipulos suos alibi Christum, ut ab eorum fermento, id est, doctrinà, caveret, Matth. 16, 12. Tantùm dico Christum hoc loco non id agere, ut Phariseorum traditiones, aut interpretationes reprehendat; sed, ut additis partim præceptis, partim consiliis evangelicis legem perficiat. Quod postremo loco objectum est, multa hic, quasi antiquis dicta, à Christo recitari, quæ in lege non reperiuntur, vers. 21, 33 et 43, refutabimus.

REUS ERIT JUDICIO. Adnotarunt quidam ex Thalmudicis traditionibus tria fuisse apud Hebræos tribunalia. Primum Triumvirum, in quo de minutissimis disceptaretur causis. Secundum, in quo viginti tres iudices de causis majoribus, itemque capitalibus cognoscebant. Tertium, in quo unus et septuaginta lecti viri de rebus gravissimis, maximèque publicis, ut de pace, de bello, de falso propheta, de summo sacerdote judicabant. Primum vocatum fuisse כְּסֵפֶס iudicium; secundum כְּסֵפֶס אֲבִירִים, tertium כְּסֵפֶס אֲבִירִים synedrium appellatum. Confirmat hanc opinionem, quòd postquam Christus synedrium nominasset, quasi id esset apud Judæos ultimum tribunal, non habens aliud, quod præterea nominaret, gehennam ignis nominavit. Quid autem sit reum esse iudicii, interpretes non consentiunt. Quidam idem esse putant, quòd dignum esse ut in iudicio ejus exploretur causa, ut August., lib. 1 de Serm. Domini in monte, et Gregorius, lib. 21 in Job, c. 4. Alii meliùs, ut Euthym. et poeta Juvenus, reum esse pœnæ capitalis, quæ contra homicidas in iudicio decernelatur. Hanc interpretationem idèd priori præfero, quia capitalis homicidæ pœna non iudicium decernelatur arbitrio; sed jure constituta erat, quam iudices mutare non poterant, Levit. 24, 21, et Num. 35, 16, 17, 30. Et quia videtur Christus significare voluisse eum, qui in Evangelio solà occidit voluntate, non minore dignum esse pœnâ, quam qui reipsâ occidebat in lege, levissimamque Evangelii pœnam gravissimam, id est, capitali pœnæ legis æqualem esse. Ubi scriptum erat in lege: *Reus erit iudicio?* Respondeo Christum non legis verba, sed sensum rectare. Scriptum autem erat, ut paulò ante indicavimus, ut homicida moreretur.

VERS. 22. — QUI IRASCITUR. Constat non omnem iram esse peccatum; nam non modò alii viri sancti, verùm etiam D. Paulus, Act. 23, 5, et Petrus, Act. 8, 20, et Christus ipse, Matth. 13, 7, et 22, 18, et 25, 1, 13, 14, 15, 25, 29, fuisse videntur irati. Quæ res effe-

cit, ut interpretes varias hujus sententiæ explanationes quærent. Quidam Græci codices legunt *etiam, ternerè, sine causâ, quam lectionem qui secuti sunt, facili responderant, non omnem iram, sed eam quæ justitiâ, quæ causâ, quæ ratione caret esse peccatum;* Christum verò, et Apostolos iratos quidem fuisse, sed non sine causâ. Sequuntur autem Irenæus, lib. 4, c. 27; Justinus in epistolâ ad Zenam et Serenum, de vitâ Christianâ, Chrysostomus, hom. 17; auctor Imperfect., homil. 2; August., lib. 4 de Serm. Domini, Theophylact., Eutym. in Comment. Sed eam lectionem neque noster interpres secutus est, et meritò mihi videtur Hieronym. reprehendere. Primum quia non esset vera sententiâ. Sicut enim nemini justâ etiam de causâ privatâ auctoritate licet occidere; ita nemini, quamvis justâ de causâ, licet irasci. Deinde quia, etiamsi sententiâ fuisset vera, Christus tamen hoc loco non dixisset. Nec enim locus erat aptus morendæ hâc adjectione sententiæ, ubi maximè volebat ire culpam exaggerare. Deinde, quia, si qua erat adhibenda moderatio, potius ad illud verbum superioris versûs non occides, adhibenda erat, quam ad verbum irascendi, quia gravius peccatum est sine causâ occidere, quam sine causâ irasci. Alii sic respondent, cum ratione irasci nullam; sine ratione, veniale peccatum esse. At Christus dicit eum, qui sic irascitur, reum esse iudicii, id est, capitalis pœnæ, quam certè non meretur veniale peccatum. Res ita explicari potest: Loquitur Christus accommodatè ad homicidium, de quo agebatur; et iram vocat non omnem appetitivam vindictæ, quemadmodum à philosophis definiunt; sed eam propriè, quæ tendit ad homicidium. Voluit enim dicere non solum eum, qui reipsâ, sed eum etiam, qui solâ occidisset voluntate, reum esse iudicii; sicut, vers. 27 et 28, dicit non solum eum qui reipsâ adulterium patravit; sed etiam, qui patrare voluit, adulterium esse. Voluntatem igitur occidendi iram vocat, quæ sive cum causâ, sive sine causâ sit, in privatâ personâ sine gravissimâ nunquam est culpâ. Neque hoc modo Christus, aut apostoli unquam irati sunt. Nam quòd Petrus videtur Saphiram iratus occidisse, Act. 5, 9, non irâ, sed religione, non ut privatum hominem, sed ut Dei ministrum fecisse credendum est.

REUS ERIT JUDICIO, mortis æternæ, quam iudicium vocat, ut convenienter loquitur Judæorum consuetudini, qui כְּסֵפֶס אֲבִירִים dignum, aut reum iudicii appellabant eum, qui morte dignus erat; sed illi de corporis, Christus de animæ morte loquebatur. Auger enim Christus peccatorum supplicia non augendo, sed declarando. Nec propterea evangelicam jugum legis jugo gravius; quia nec peccata magis auget, sed majora quam in lege putabantur, esse declarat; nec minoribus peccatis majores minatur pœnas, sed peccatorum expositâ gravitate, graviore quam apparebant, pœnas exposuit. Quin multò levius, quia etiam peccata magis indicat, tamen indicata erant; lex nimis indicabat, nullo modo curabat, Roman. 8, 5.

QUI AUTEM DIXIT FRATRI SUO: RACA. Ignorato lin-

guæ varias hoc loco interpretationes peperit. Quidam graves etiam auctores, Chrysostomus et Theophylactus, docent raca Syriacâ linguâ idem esse, quòd tu, nihilque aliud hic significari, quam parùm honorificam et asperam locutionem, ut cum servo dicimus: *Abi tu.* Idem Euthymius dicit, nisi quòd non Syriacam, sed Hebraicam dictionem facit. Hoc nec in Græcis auctoribus, qui ab Hebraicâ et Syriacâ linguâ fuerunt alienissimî, mirandum est, nec imprudenter credendum. Scimus enim neque Hebraicè, neque Syriacè ejusmodi esse pronomen. Nihil verò similis quòd August., lib. 1 de Serm. Domini, scribit, nonnullos docuisse raca vocem esse Græcam, hominemque pauperem et pannosum significare; *racæ* enim Græcis pannum esse, Matth. 9, 16. Probabilis, quòd idem eodem loco dicit Augustinus se ab Hebræo quodam, quem eâ de re consuluerat, accepisse non nomen, sed irascens interjectionem esse, qualem apud Latinos, *Hem*, quodque Gregorius, lib. in Job 21, c. 4, et Rupertus in Comment. probaverunt, quodque et Græcis et Latinis interpres videntur existimasse, quia, ut Augustinus adnotavit, propterea credibile est eos ipsam dictionem integram reliquisse, quasi nihil aliud quam naturalem vocem irâ commoti hominis significantem. Hoc, inquam, probabile; sed illud, quòd alii tradunt, meo iudicio probabilis *רָקָא* Chaldaicam aut Syriacam esse vocem, quæ ab Hebraicâ tantum linguâ manaverit. *רָקָא* enim Hebræi levem et inconstantem hominem appellat, Jud. 11, 5; 2 Reg. 6, 20; 2 Par. 15, 7. Unde factum, ut *רָקָא* homo miseri iudicii à Thalmudicis, ut quidam observaverunt, vocari solet; quòd propriè quidem hominem vacuum et inanem significat, qui quamvis idem esse atque stultus multis videtur; tantùm ab illo distat, quantum Latine, levis. Ita sententiâ benè coheret. Certum enim est Christum peccatorum et pœnarum gradus tres distinguere voluisse, quorum primo secundus; secundo tertius major esset. Primus est ira in verba non erumpens; secundus contumeliosum verbum ex ira prolificens, quo frater levis; tertius magis contumeliosum, quò fatuus, aut stultus appellatur. Quòd autem interpretes Syriacam dictionem non converterint, non idèd factum esse existimo, quòd interjecto sit. Nam et interjectiones solent vertere ut *רָקָא*, a, a, Jeremia, 1, 6, et 14, 13; Ezech. 4, 14, et 20, 49; et Joel. 1, 43, sed, aut quòd locutio esset vulgò tunc adèd usitata, ut, si verteretur, vim et gratiam amitteret, quemadmodum si verterent, amen; aut quòd non satis certi de ejus significatione nolverint prejudicium lectoribus afferre. Quòd Septuaginta sæpè interpretes, Latinum aliquando fecisse in eorum Idiomatis adnotamus.

REUS ERIT CONCILIO, *כֶּה עֲוֵנוֹתָיִם*, tertio tribunali, quòd concilium aut consilium potest appellari; ad verbum autem concessus; per concilium autem capitale pœnam quæ in eo statui solebat, intelligit, ut vers. 22; per civilem autem capituli pœnam sempiternam animæ mortem intelligit; sed, ut ante monuimus, loquitur accommodatè ad consuetudinem juris. Dubi-

tabit aliquis, quomodò per judicium et per concilium capitale pœnam intelligat; cùm manifestum sit tres pœnarum gradus velle distinguere. Respondeo gradus quidem distinguere, non genus. Nam utrobique capitalem; sed in iudicio leviores, in concilio graviores iudices pœnam constituebant, quemadmodum graviores ad consilium, quàm ad iudicium causæ deferabantur. Scitum est quatuor apud Judæos capitalium pœnarum fuisse genera, strangulationem, gladium, lapidationem, combustionem, ut in libro כְּסֵפֶס notatum est. Sic etiam Christus et eum, qui irascitur, et eum, qui fratrem suum levem, et eum, qui stultum appellat, eadem inferni pœnâ, non eadem pœnæ gravitate dignum docet. Mirantur, ut ait Chrysostomus, multum hominem, qui fratrem levem, aut fatuum appellaverit, sempiternæ mortis condemnari; cùm tertio quodque verbo alii aliis id dicere soleamus. Primum non debet consuetudo peccandi pœnæ admirationem afferre; nam et eos, qui temerè jurant, damnari non miramur. Quid autem tam usitatum? Augere, non levare consuetudo peccandi pœnam debet: quæ auget non levat culpam; deinde non omnis, qui irascitur, et qui fratrem suum levem, aut stultum appellat, continuo damnatur; sed qui ita irascitur, et appellat, ut his veluti gradibus ad homicidium ascendat. De his enim, non tanquam de affectu et verbis, sed tanquam de initiis homicidii loquitur Christus: *Audietis, quia dictum est antiquis: Non occides; ego autem dico vobis.* Non ergo, qui joco, non qui subitâ animi commotione sine cædis appetitione, et sine voluntate gravem inferendi contumeliam fratrem stultum appellat, continuo æternæ mortis tenetur reus.

REUS ERIT GEHENNÆ IGNIS. Gehennon, id est, vallis Ennon, ut Ben-Ennon, filii Ennon, locus erat amoenus, et fontis Siloc aquis irriguus juxta Jerusalem ad radicem montis Moria, ut Hieronymus scribit, et constat Josue, 15, 8, et 18, 16, vocabatur autem גֵּהֶנְנֹם vallis Hennon à possessore. Eo loco, vel quia amœnus erat, vel quia impium habebat dominum, factus est locus ad colendum Moloch nobile Ammonitarum idolum, quem nonnulli Saturnum fuisse putant; ceptumque infantes etate impletate cremare, 4 Reg. 16, 3, et 17, 17, 31; et 25, 10, et 2 Par. 28, 5, et 35, 6. Vocatus est postea locus Thopheth, 4 Reg. 23, 10; Isai. 50, 35; Jerem. 7, 51, 52; et 19, 6, 11, 12, 13, à ritu, ut quidam putant, sacrificandi, quòd interim dum infantes cremabantur, tympana pulsarentur, ne parentes eorum audientes vagitus dolore tangerentur. Tympanum autem Hebraicè *תֵּן* appellari. Inde factum creditur, ut infernus gehenna vocaretur, quòd ignibus in eâ sempiternus damnati crementur. Credibile jam Christi etate usitatum fuisse, ut ita vocaretur; utitur enim Christus eo nomine, tanquam vulgò noto, etsi, ut Hieronymus in cap. Matthei, 10, observavit, neminem in sacris Literis auctorem ante Christum usum legitimus. Addidit autem epithetum ignis; et, ut pœnarum qualitatem declararet, et ut ad gravissimam omnium, quas apud Judæos esse diximus, pœnam cremandi homines alluderet; cum alius gehennam

simpliciter vocare solet, ut infra, vers. 50; et c. 10, 28; et 25, 15, 53; et Mar. 9, 45; et Luc. 12, 5.

VERS. 25. — SI ERGO OFFERS MUNES TUUM AD ALTARE. Rem Deo maxime gratiam inchoatam jubet relinquere, ut fratri reconcilietur; quia misericordiam Deus vult, non sacrificium, Ose. 6, 6, Matth. c. 15, et dilectioni quodam modo sui proximi dilectionem anteponeit.

ET IBI RECORDATUS FUERIS. Magnam emphasis habet ibi; ibi in ipsa arā; ibi stans coram Deo. Non solum inter Judæos, sed etiam inter cæteras gentes imperfectum relinquere sacrificium magnum piaculum habebatur; adolescentem nescio quem Valerius laudat, quod cum sacrificanti Alexandro acerram teneret, brachium sibi exuri passus sit, ne interrupti sacrificii reus esset.

HABET ALIQUID ADVERSEM TE. Sententiā postulare videbatur, ut diceret: Et ibi recordatus fueris, quod habes aliquid contra fratrem tuum. Si enim frater meus habet aliquid adversum me, id est, si me odit; non ego illi, sed ille mihi reconciliari debet. Nonnulli hæc verba vicissitudinem significare putant, quemadmodum si diceret, et ibi recordatus fueris, quod frater tuus habet aliquid adversum te, et tu adversis illum, Euthym. Alii majorem perfectionem præscribi, vellegue Christum, ut non solum, cum alios læsimus, sed etiam cum ab illis læsi sumus, relicto sacrificio priores reconciliationem queramus. Melius Chrysostomus, hom. 17, et auctor Imperf., Augustin. et Hieronym. fratrem habere aliquid adversum nos esse habere justam contra nos querelam, quod à nobis injuriam aliquam accepit, quemadmodum in Apocalypsi Joannes loqui solet, c. 2, 4. Jubet ergo prius injurie satisfacere, deinde sacrificium offerre, et Deum placato prius fratre placare. Referuntur enim hæc ad ea, quæ paulo ante dixerat: *Qui dixerit fratri suo: Raca, et qui dixerit: Fatue*, quasi dicat, si ibi recordatus fueris, quod dixeris fratri tuo: Raca, aut: Fatue, aut aliam aliam feceris injuriam, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade, reconciliare prius fratri tuo: quod, ut Augustinus ait, non ita intelligendum est, quasi semper ad fratrem ire debeamus. Sanctum id quidem consilium, et, cum charitas efflagit, præceptum etiam necessarium: plerumque tamen affectibus potius, aut effectibus, quam pedibus ire debemus. Affectu, injuriam, si quam nos ab illo accepimus, condonantes odiumque renittentes: effectu, injuriam, si quam ille à nobis accepit, satisfaciendes. Hoc est præceptum; Iude consilium. Loquitur autem Christus de veteribus Judæorum sacrificiis, quæ tunc etiam vigeabant; sed quod de illis dictum est, multo magis de Eucharistia sacrificio intelligendum; quod et unionem cum fratribus significat, et reconciliationem

VERS. 25. — SI OFFERS MUNES TUUM AD ALTARE, etc.; quod huic malo sit adhibendum remedium: non subjicit, ut qui proximum læserit verbis, aut factis, quemadmodum illi satisfaciat. Aug., c. 10: *Si in mentem venerit, quod aliquid habeat adversum nos frater, id est, si cum in aliquo læsimus: tunc enim ipse habet adversum nos. Nam nos adversus illum habemus, si ille nos læserit. Id autem faciendum saltem dilectionis affectu,*

cum Deo facit. Unum enim corpus multi sumus, quicumque de uno pane participamus, 1 Cor. 10, 17.

VERS. 25. — ESTO CONSENTIENS, etc., benevolus. Tertullianus, in lib. de Patientia, benevolentiam habet; Hilarius, can. 4, benevolentia reconciliare.

ADVERSARIO TUO. Quis hic adversarius intelligatur, multas Hieronymus in Commentariis opiniones recitat; nec omnes tamen enumeravit. Carpocratiani hinc suam *perceptivitate*, id est, animarum in idem corpus remigrationem probabant. Carcerem enim corpus, adversarium bonum angelum interpretabantur, qui in hoc officium à Deo creatus esset, ut animas, quæ officio suo in corpore bene non essent functæ, in corpus revocaret, quoad omnes officii partes experient. Auctor Tertullianus, lib. de Animâ, et Epiphanius, hæres. 27. Hæc omnia opus non est refutare. Alii malum angelum intelligunt; duos enim cuique datos homini; bonum alterum, qui ad bene, alterum malum, qui ad male agendum sollicitet, Origenes, homilia in Lucam 55. Alii carnem, quæ repugnat adversis spiritum; Athanasius, q. 62, et Juvenens poeta, quod et Hieronymus videtur approbare. Alii conscientiam, quæ nos tanquam gravissimum adversarius accusat; Athanasius eodem loco. Alii diabolum, ut Tertullianus in libro de Animâ. Alii Deum, aut ejus legem, quæ nos apud eum accusat, ut Augustinus, lib. 1 de Ser. Domini, et in Quest. novi Testamenti, lq. 7, et Novatus, in lib. de Humilitate et Patientia. Alii eum, qui conatur nobis aliquid adimere, quia sequitur *dimitte ei et pallium*, Basilium, in Regul. breviorib., tit. 232. Alii eum, de quo paulo ante dixerat, *vade prius, reconciliare fratri tuo*. Hilar., can. 4; Ambros., lib. 7 in Lucam, c. 12; auctor Imperf., hom. 11; Hieron., in Comment. Atque hic verus est sensus; id enim postulat consequentia sententiæ, ut adversarius appellatur is qui habet aliquid adversum nos. Adversarius igitur noster est ille quem læsimus, quem raca, aut stultum appellavimus, qui actionem apud Deum contra nos habet. Via est hujus vite tempus, jubeat Christus, qui dicturus est: *Quod uni ex his minimis fecistis, nihil fecistis*: minister dæmon malus, qui in torquendis damnatis Deo ministerium præbet; carere infernus; quadrans minima culpa. Erat enim quadrans minimus nummus, duo continens minuta: itaque ad ultimum quadrantem solvere, pro, summo jure puniri, proverbie dicebatur. Poterit aliquis dubitare, quemadmodum frater à nobis læsus, sit nos iudici traditurus, cum et ipse sit iudicandus. Hæc una ratio movit Augustinum, quod minis hanc interpretationem sequeretur, sed non debuit meo iudicio movere. Loquitur enim Christus accommodatè ad hominum morem, et forensi aliter fieri non expedit, aut non potest.

VERS. 25. — ADVERSARIO, Græcè *actori*. Quo quidem sermone parabolico nos admonet Dominus inimicus nostris ante nos reconciliari oportere, quam ad Deum iudicem veniat. Quando vivimus, in viâ sumus: trahi ad iudicem est Dei justitiam experiri. Exactor est ministri justitiæ divine; carcer, gehenna infernum, aut purgatorii, pænes culpæ gravitatem; nec reus iude exhibi, nisi debitum omne ante solverit.

sem consuetudinem, ubi, qui injuriam accepit, adversarium coram iudice sistit; non quod nos affectus injuriæ frater apud Christum sit accusaturus. Tradet etiam nos iudici, quia ejus causâ trademur; tradet non ipse; sed pro illo diabolus, qui etiam condonatum nobis à fratre refricabit injuriam. Quod autem dicit nos inde non exituros, donec ultimum quadrantem persolvamus, non significat, ut ait Augustinus, exituros postea; sed nunquam exituros, quia, qui in inferno sunt, cum semper debitas pœnas solvant, quia pro quolibet mortali peccato infinitas pœnas debent, nunquam persolvunt. Itaque eodem sensu hoc loco dictio illa, *donec*, accipienda est, quæ supra, c. 1, 25; Lucas, c. 12, 59, pro quadrante minutum dixit, quæ quadrantis media pars erat; sed sententiæ eadem est; utraq; enim phrasi minimum debitum significatur. Cætera etiam paulo aliter narrat, sed facili solutio; non eadem erat concio.

VERS. 28. — QUI VIDERIT, etc. *patrem*, qui aspicit; non enim significatur, qui casu in mulieris vultum oculis incurrit, sed qui impudico in eam animo oculos iniecit.

MULIEREM, uxorem alterius, quia sequitur *incolere*, moechatus est, quod non simplicem, ut vocant, fornicationem, sed adulterium propriè significat. Quantum per unam speciem totum genus intelligit.

JAM MOECHATUS EST. Jam adulterium commisit, minis tamen peccavit, quam si rem ipsam patravisset.

VERS. 29, 50. — SI OCVLVS TVS DEXTER, quia si oculus et manus propriè sumantur, et absurda et crudelis videtur esse sententiæ, perique veteres interpretes metaphoricè sumpserunt. Quid autem per oculum dextrum, quid per sinistrum; quid item per manum dextram, quid per sinistram intelligatur, ipsis inter se non convenit. Alii oculum dextrum mentem; sinistrum corporis sensum; manum dextram voluntatem; sinistram carnis appetitum interpretantur. Non solum igitur corporis sensum, appetitumque refrenandum; sed superiores quoque animæ partes mentem et voluntatem, si rectæ non sint, quodam modo rescandas, et à nobis abiciendas esse, auctor Imperf., hom. 12. Alii per oculum dextrum et manum dextram idem significari, mulierem amicam; quia paulo ante dictum est: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam*, Chrysost., hom. 17. Alii oculum dextrum dilectum amicam, manum dextram coadjutorem, et necessa-

VERS. 27. — AUDISTIS, etc. Scribæ opus tantum externum prohiberi censebant, Christus Dominus omnem impudicitiam vetari hoc præcepto docet.

VERS. 28. QUI VIDERIT MULIEREM, deliberato concupiscentiæ affectu. August., c. 12: *Hoc fuit, et hoc animo attendi, ut eam concupiscat: quod jam non est titillari delectatione carnis, sed plene consentire libidini, ita ut non refrænetur illicitus appetitus, sed, si facultas data fuerit, satietur. Tum docet tria esse quibus impletur peccatum, suggestione, delectatione, et consensione... ut quasi à serpente fiat suggestio, et quadam suasio; in appetitu autem carnali tanquam in Evâ delectatio; in ratione verò, tanquam in viro consensio... Sicut ergo trinus gradibus ad peccatum pervenitur, suggestione, delectatione, consensione, ita ipsius peccati tres sunt differentia, in corde, in facto, in consuetudine, tanquam*

rum ministrum, Augustinus, lib. 1, de Ser. Domini, et Euthym. in hunc locum. Alii tam per oculum, quam per manum dextram eos omnes intelligunt, qui nos arcissimâ, aut cognationis, aut familiaritatis conjunctione contingunt, quos debemus, si nos à Deo alienant, à nobis repellere, Hilarius, can. 4; Athan., q. 70; Pacianus, epist. 3 adversus Novatianus; Cyrillus, lib. 12 in Joan., c. 28; Anast., q. 75; Salvianus, lib. 5 de Providentiâ; Theophylactus, hoc loco. Probat Pacianus ex simili sententiâ; quæ legitur Deut. 15, 6, 7, 8: *Si tibi voluerit persuadere frater tuus, filius matris tuæ, aut filius tuus, vel filia, sive uxor, quæ est in simo tuo, aut amicus quem diligis ut animam tuam, clam dicens: Eamus et serviamus diis alienis, quos ignoras tu et patres tui; nec acquiescas ei, nec audias; nec parcat ei oculus tuus, ut miseraris et occultes eum, sed statim interfices, sit primam manus tua super eum. Alii animæ affectus intelligi volunt, quos D. Paulus ad Colos. 3, 5, quia ex corpore proficiuntur, membra corporis appellat, *morfiscate, inquit, membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, avaritiam, Hieronym., in Comment. Mihi perire videtur sensus, et energia, gratiæ locutionis, si aliud quam verum oculum, veramque manum intelligamus. Est enim elegans exaggeratio, à chirurgorum arte desumpta, qui, cum per unum membrum totum periclitatur corpus, ut corpus conservet, membrum excindunt. Propterea duas partes corporis, et nobis charissimas, et maxime necessarias, oculos et manus, et ex iis dextram potius quam sinistram, quam magis amamus, quibus magis indigemus, Christus nominavit. Nec absurda sententiæ est. Non enim vult, ut manus ipsi nobis amputemus, aut oculos eruasimus; sed, ut in exaggerationibus fieri solet, intelligatur exceptio, si fieri posset, aut liceret. Quemadmodum dixit D. Paulus ad Gal. 4, 15: *Testimonium enim perhibeo vobis, quoniam, si fieri potuisset, oculos vestros eruissetis, et dedissetis mihi. Potuit enim utique, sed non licuit. Significat ergo Christus quodvis potius damnum debere nos subire, quam culpam. Eò quidem usque, ut vel oculum dextrum, dextramque nobis manum rescindamus, si aliter peccatum effugere non possumus; sed quia semper possumus, nefas est aliquam nobis corporis partem amputare. Origenem et alios, qui sese servanda castitatis causâ exsecuerunt, ab Ecclesiâ damnatos legimus.***

tres mortes. Una quasi in domo, id est, cum in corde consentitur libidini; altera jam prolata, quasi extra portam, cum in factum procedit assensio; tertia, cum vi consuetudinis malis tanquam mole terrenâ premitur animus quasi in sepulcro jam putens. Quis tri genera mortuorum Dominum resuscitasse quisque Evangelium legit, agnoscat.

VERS. 29. — SI OCVLVS; Aug., c. 15: *Quidquid est quod significat oculus, altera dubio tale est, quod vehementer diligatur. Quidquid nobis charum est, aut necessarium, si pietati obis, omnino est abiciendum. Oculus etiam sumi potest pro re omni quæ videtur, ut manus pro re quæ tangitur. Multa sunt per epistolam, vel exaggerationem intelligenda. Non enim jubet Dominus ut eruas oculos, sed ut id omne abiciamus quod exiti est occasio.*

VERS. 31. — QUICQUIDQUE DIMISERIT. Quod apud theologos disputatur, num in veteri lege uxorem, quæ grata non esset viro, dimittere, præceptum, an privilegium fuerit, ex his paucis verbis finiri potest. Non enim dicit, dimittat uxorem; sed, si dimiserit, det illi libellum repudi; ne ipsa libertatis causâ maritum fugisse videatur; et ut alteri sine ignominia possit nubere. An autem repudium, tanquam bonum, concessum; an, tanquam minus malum, ad vitandum mojos permissum fuerit, c. 19, 8, commodiore dicimus loco. Libelli autem repudi exemplum, Deuter. 24, 1, ex Hebræorum traditionibus exscriptimus, et multi hoc loco ponunt.

VERS. 32. — EXCEPTA FORNICATIONIS CAUSA. Non concedit Christus etiâ fornicationis causâ libellum repudi dare, quemadmodum et verba ipsa, et perpetuus Ecclesie usus declarat. Nam neque Christus dicit, det illi libellum repudi, quam fornicationis causâ dimittit; quod imprimis dicendum fuerat, ut repudiandi licentiam frenaret; si quidem voluisset, fornicationis causâ dimissam nubere posse, ut novi docent heretici: eum lex quæ in concedendis divortis multo erat liberior hoc ipsam licentiam frenum injiceret, ut multi graves auctores adnotaverunt. Et Ecclesie libellum repudi non novit; ut quæ de Judæis audivit, ad dicitur cordis concessi hoc vobis Moyses. Sed hunc Lutheranos, et Calvinistarum errorem, cap. 19, 9, refutabimus. Illud hoc loco disputandum, num sola fornicationis causâ uxorem dimittere Christianis liceat? Quidam ob omnia peccata, quæ in Scripturis fornicatio vocari solent, licere putant, ut sentire videtur Origenes, tract. in Matthæum, 7; et August., lib. 1, de Ser. Domini, et Strabus hoc loco. Sed istud est nimis dilatare sententiam quam videmus Christum maxime restringere voluisse, et majorem penè Christianis dimittendam uxorem, quam Judæis dare licentiam; omnia enim ferè peccata fornicatio vocantur, quia per ea à Creatoris averimur amore, et ad creaturam amorem convertimur. Quare et ipse Augustinus, lib. 1 Retract., c. 19, hoc retractasse visus est, saltem de eo dubitasse. Quid ergo? neque multe sunt causæ, quibus iustis, quibus ob adulterium uxor dimitatur? sunt planè; pejus enim est hereticam, aut parvicidam, quam adulteram esse. Id etiâ ex D. Paulus haud obscure colligitur; cum enim jubet, ut, si mulier infidelis consentit habitare cum marito fidei, relinquat, 1 Cor. 7, 12, vult etiâ, ut, si non consentit, eiciatur. Non consentit autem, quæ non vult cum marito salvâ religione habitare. Tunc igitur erudendus oculus, tunc dextra manus rosecanda, proculque rejicienda, ut Paclianus interpretatur, sed ne liberam cuique esset causas fingere dimissionis, tres potissimum Ecclesia definitivè; primam, si uxor Sodomitica esset, cap. Maritus, de Adulter.; secundam, si heretica,

VERS. 31. — Permissit olim Deus, non præcepit dimittere uxorem, idque non licebat nisi dato libello repudi, quo alteri viro suæ uxoris potestatem faciens converteretur à divortio, atque, ut ait Aug., cap. 11: *Ut iracundiam tenerarum proficiens uxorem libelli cogi-*

cap. *Quæsit de Divortio*; tertiam, si maritum ad aliquod grave peccatum trahere conetur, eodem cap. Cur ergo Christus solam exceptit fornicationem? Tribus ut opinor, de causis, prima, quod propter solam fornicationem absolutè, et in perpetuum uxor dimittatur, ita ut, etiâ si sese dimissa correxerit; maritus, si nolet, resumere non debeat. Non enim dimittitur, ne faciat; sed quia fecit injuriam; non ut culpam corrigat; sed ut toto vite tempore culpæ poenam luat. Cùm autem aliis de causis dimittatur, non absolutè, non in perpetuum; sed ad tempus dimittatur; dum se dimissa et afflicta corrigit; dum insipiens respicit, ut ad maritum redeat, si ad mentem redierit. Secunda, quia adulteram volentem etiâ cum marito manere, seseque corrigere, dimittere tamen maritus potest; quia, ut diximus, in poenam violatæ conjugalis fidei, non in correctionem dimittatur: aliis vero vitis deditam, emendari tamen volentem, marito dimittere non licet, id antique eruditionis auctor Rupertus animadvertit. Tertia, quod alia dimittendæ uxoris causæ proprie non sint matrimonii, sed omnis communes consortii. Nam sive uxor, sive familiaris, sive cognata, sive soror, sive mater sit; si auctor nobis peccandi est, longè est à nobis removenda; adulterium causa est uxoris dimittendæ propria matrimonii, quia conjugalem fidem violat, quæ basis quodammodo matrimonii est; itaque quia contractus civilis est, matrimonium solvit. Jus enim est maxime naturale; ut ei, qui contractus conditiones non servat, contractus rescindatur. Restat, ut ait August., sacramenti majus vinculum, quod non adulterium, sed sola mors solvit. Quid ergo, sicut aliqui, Christus hoc loco addidit legi? Multa omnino. Primum, quod in lege propter adulterium uxor non dimittebatur; sed aut comburebatur veteri exemplo, Genes. 38, 24, aut lapidabatur, Levit. 20, 10; Joan. 8, 5, certè tollebatur è medio, Daniel. 13, 41. Hoc Christus sustulit; veterem enim abrogans legem non jussit adulteram mori; sed dimitti permisit. In quo Calvinista, dum se severos impudicitiæ vindicæ volunt ostendere; et se hereticos, et uxores suas sepè adulteras ostendunt. Addidit præterea, quod nolet etiâ adulteri causâ dimisse libellum repudi, quod segiores in dimittendis uxoris essent viro, si sciunt se sibi, nec uxori licere alias tentare nuptias; sed solis, dum uterque viveret, esse vivendum. Addidit quod innumerabiles causas, quibus in lege uxorem dimittere licebat, resecauit; nam quæcumque ferè de causâ uxor viro non placuisset, dimittere licebat, Deut. 24, 1, solamque fornicationem exceptit. Addidit, quod cum in lege semel dimissam vir revocare non possit; in Evangelio revocari non quidem jussit, sed optavit. *Maneat*, inquit Paulus, *in nuptia, aut viro suo reconciliatur*, 1 Cor. 7, 11. Addidit, quod cum in lege uxorem viro, non virum uxori dimittere liceret, in

tatio temperaret. Qui ergo dimittendi morum quæsit, significavit quantum potuit duris hominibus se nole dissidium. *Quantumvis enim durus esset qui vellet dimittere uxorem, cum cogitaret libello repudi dato iam sine periculo eam posse nubere alteri, facile placatur.*

Evangelio parum viri et uxoris causam esse voluit. Quod etsi ipse hoc loco non expressit, expressit tamen pro illo D. Paulus, 4 Cor. 7, 10, 11.

VERS. 33. — NON PERJURABIS. Frustra à nonnullis laboratur, ut rationem inveniant, cur à præceptis secundæ tabulæ ad præcepta primæ revertatur; nec enim ordinem in dicendo servare voluit; sed res dicere, ut occurrerent. Quærent hereticorum interpretes, ubi hoc in lege scriptum sit, quod cum totidem scriptum verbis non inveniunt, Phariseorum interpretationem, non legis sententiam fuisse dicunt. Scilicet non animadvertunt Christum non verba, sed sensum legis recitare. Quod enim quidam hæc ipsa verba non perjurabis ex Levit., c. 19, 12, sumpta esse putant; nec ipsi animadvertunt Hebræicè non esse, non perjurabis, sed, non jurabis in vanum, ut, Exodi 20, 7, et Deut. 5, 11, dicitur non assumes nomen Dei tui in vanum; assumere autem nomen Dei in vanum est pejorare, quia N^o apud Hebræos, sicut vanum apud Latinos utrumque significat, et quod non necessarium, et quod falsum est. Atque ita non solum R. Abraham, Exod. 20, 7, sed etiam noster interpres, Levit. 19, 12, et Christus hoc loco interpretatur.

REDES AUTEM DOMINO JURAMENTA TUA. Hanc etiam putant hæretici additionem esse Phariseorum; sed verba ipsa præ se ferunt sententiam esse legis; quia tanquam antithetum præcedentium verborum legis recitantur, et in Num., c. 30, 5, eodem sensu, quamvis pluribus verbis, scriptum est: *Si quis virorum votum Domino venerit, aut se constrinxerit juramento, non faciet irritum verbum suum; sed omne quod promisit implebit.* Hoc est illud, Psal. 25, 4: *Qui non accepit in vanum animam suam* (ejus, Dei, id est, qui falsum per Deum viventem non juravit), *nec juravit in dolo pro amico suo.* Cum autem duæ sint juramentorum species, altera quæ præterita confirmamus, altera quæ futura promittimus, unam pro toto genere posuit speciem, ut versu etiâ 29 adnotavimus.

VERS. 34. — NON JURARE OMNINO. Multos hæc verba non intellecta fefellerunt, ut existimarent nunquam omnino Christiano licere jurare, ut hodiè Anabaptistæ docent, et patrum nostrorum memoriâ Wiclefistæ docuerunt. Error antiquus. Nam et Hilarius Syracusanus ille, in epistola ad Augustinum, quæ inter Augustini epistolæ 88 est, narrat quosdam Syracusanos in eâ heresi fuisse, ut nunquam per Deum jurandum putarent; Pelagianorum genus fuisse, et ex aliis ipsorum erroribus qui simul in eâ epistola recitantur, et ex Augustini responsione, epistola 89, q. 5, colligitur. Quin et Origenes, tract. in Matth. 33, propè ab eo errore videtur abesse. Errandi causa fuit, quod non animadvertierint illud adverbium, *omnino*, non genus, sed formam significare. Non enim prohibet ullo tempore, aut ullo casu; sed ullo modo ullaque formâ ju-

VERS. 34. — NON JURARE. Aug., c. 17: *Ita ergo intelligitur præcepisse Dominum, ne juretur, ne quisquam sicut bonum appetat jurandum, et assiduitate jurandi ad perjurium per consuetudinem delabatur... Sed nemo novit, nisi qui expertus est, quam sit difficile et consuetudinem jurandi extinguere, et nunquam temerè facere,*

rare, neque per Deum, neque per cælum, neque per terram, neque per sanctam civitatem, neque per caput nostrum jurare, ut statim addidit explicans quod dixerat omnino. Eodemque modo Jacobus, c. 5, 12, exponit: *Ante omnia, fratres mei, nolite jurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcumque juramentum.* Aliam quoque vim habet, omnino, quam paulo infra explanabimus. Licere autem Christianis ubi, quando, et quâ ratione oportet jurare, et perpetuus Ecclesie usus, et sanctorum docent exempla. Juravit enim Paulus, Rom. 1, 9; 2 Cor. 1, 23; Philippens. 1, 8; 1 Thessal. 2, 5, 10, jurat angelus, Apoc. 10, 6. Quod enim Pelagiani illi dicebant non jurasse Paulum, quia non dixit per Deum, sed, coram Deo, aut: *Tæsis est mihi Deus*, quem ipsi, ut putabant, imitantes omnibus modis Dei nomen pollebant, maximeque jurantes non jurabant, modò ab unâ syllabâ, per linguam abstinere; ridendum potius est quam refutandum. Quid ergo Christus addidit legi? Quidam id, quod hic dicitur, addidisse crediderunt, ut per Deum quidem, cum ratio acquiescere postulare; per creaturas, per quas Judæis, ne per Deum jurarent, jurare licuisset, nullo modo, nullo tempore juraremus, Hilarius, can. 4; Cyrillus, lib. 5 in Isai., c. 68; Chrysost., homil. 17; Hieronym. et Theophylactus in Commentariis. At non probatur id Judæis licuisse. Itaque multi recentiores interpretes, non lege, sed Phariseorum opinione, interpretationeque licitum fuisse dicunt. Quod et ipsi nihil magis probant, et nos vers. 21 conflativus. Creditibilis non fictum, sed consuetum Judæis fuisse per cælum, per terram, per sanctam civitatem, per templum jurare, ut colligitur ex c. 25, 16. Qui autem per templum juraverit, nihil est. Nihil igitur hoc loco aliud Christus legi addidit, nisi quod expressit, quæ in lege expressa non erant. In lege enim tantum dictum erat: *Non assumes nomen Dei tui in vanum*, Deut. 5, 11; Christus addit, non solum nomen Dei, sed neque nomen cæli et terræ, aut alterius creature in vanum assumes. Addidit etiam, quod, cum illis legis verbis: *Non assumes nomen Dei tui in vanum*, solum prohiberetur perjurium; ipse non solum perjurium, sed verum etiam, non tamen necessarium prohibuit juramentum. Cur autem prohiberit sine necessitate, licet verè, jurare; non prætermittenda hoc loco questio est. Pierique veteres auctores videntur in eâ fuisse sententiâ, ut existimaverint non propterea præcipue prohibuisse, quod sine necessitate verum jurare peccatum sit; sed ne sepè jurando verum, aliquando falsum juraremus, ut ait Sapient., Eccles. 25, 9: *Jurationi non assuescat os tuum; multus enim casus in illa*, et vers. 12: *Vir multum jurans replebitur iniquitate, et non discedet à domo ejus plaga.* Sicut prohibetur garrulitas et multiloquium, quia in multiloquio non dicitur peccatum, Pro-

quod nonnunquam facere necessitas cogit. Neque per cælum. Aug., ibidem: *Credo propterea, quia non putabunt Judæi se temerè jurando, si per ista jurassent: cum tamen per Deum jurarent, etiam sub omnia, cum juratur per creaturas.*

verb. 10, 19. Sic Clemens Alexandrinus, 7 Strom. Chrysost., hom. in Math. 17; auctor Imperfecti, hom. 12; Basil., hom. in psal. 14; Ambros., serm. 14 in psal. 118; August., lib. 1 de Serm. Domini, et in psal. 88 et 109; Hieron., Zachar. 8; videturque ea sententia ex verbis Jacobi, c. 5, 12, confirmari: *Sit sermo vester: Est, est; non, non; ne sub iudicio decidatis*, Græcè, *ne in iudicium* (id est, condemnationem) *incidatis*; quasi dicat ne sæpè jurando, aliquando pejeretis, et in peccatum, quo condemnemini, incidatis; verum enimverò contrarius est sensus Ecclesiae, et ex hoc ipso loco manifestum est Christum non ad vitandum maioris peccati periculum, sed quia ipsum per se peccatum est, juramentum non necessarium vetuisse: cur enim neque per cælum, neque per terram jurare nos velit, rationem reddit; non ne frequenter jurando aliquando pejeremus, sed quia ille thronus Dei est; hoc scabellum pedum ejus; et irreverentia culpa est ponere in cælum os nostrum, et linguam nostram transire per terram, ut, quod Psalmo 72, 9, alio sensu dictum esse non ignoramus, in hanc sententiam accommodemus. Atque hoc mihi videtur esse vis illius adverbii, *omnino*, quasi dicat: *Audistis quia dictum est antiquis, non perjurabis*, id est, non jurabis falsum; *ego autem dico vobis non jurare omnino*, id est, ne verum quidem jurare; intelligitur autem sine necessitate, quia alludit ad alteram significationem verbi *non* in vanum, id est, frustra, sine causâ, sine necessitate.

NEQUE PER CÆLUM, QUI THRONUS DEI EST. Colligitur ex hæc ratione Christi, etiam creaturis, quantum ad Deum referuntur, aliquem non solum urbanitatis, ut novi dicunt hæretici, sed etiam religionis honorem deberi. Nam sicut jurare per aliquem, quando et quomodo non oportet, actus est religioni contrarius, ita quando oportet, et quomodo oportet jurare, actus est religionis. Propterea jussit Deus non per nomina falsorum deorum, sed per nomen suum jurare, Deut. 6, 15, propterea *laudabuntur, qui jurant in eo*, Psal. 62, 12. Si ergo per cælum et terram jurare religio est, quia illud thronus, hæc scabellum pedum Dei est, quanto magis per Petrum, per Paulum, perque cæteros sanctos, et beatos viros, qui templum Dei sunt? Quid si hic illis religionis debetur honos; et cæteri ejusdem generis debentur, ut eos veneremus, ut in fra Deum, ut Dei servos, templumque colamus; nam neque cælo et terræ religionis honorem tribuimus, quod Deus, sed quod aliquid Dei sint. Impius igitur et imperitus Lutheranorum et Calvinistarum error est, nullum, nisi Deo religionis honorem tributum.

VERS. 55. — NEQUE PER JEROSOLYMAN, QUI CIVITAS EST MAGNI REGIS. Dei, qui est *rex regum, et Dominus dominantium*, 1 Tim. 6, 14; Apoc. 19, 16; vocat autem regem potius quam Dominum aut Deum, quia alludit ad regem Jude, qui Jerosolyma regiam habe-

VERS. 56. — Quasi tuum sit. *Quid enim poterat quisque magis ad se pertinere arbitrari, quam caput suum. Sed quomodo nostrum est, ubi potestatem faciendi unius capilli albi aut nigri non habemus?*

bat. Addit, *magni*, ut ab eo distinguat, q. d., quia civitas sancta est, ut supra, c. 4, 5.

VERS. 56. — NEQUE PER CAPUT TUUM JURABERIS, QUIA NON POTES UNUM CAPILLUM ALBUM FACERE AUT NIGRUM. Quia de cælo dixerat, *quia thronus Dei est*, de terrâ, *quia scabellum est pedum ejus*, de Jerosolymâ, *quia civitas est magni regis*; ne putarem saltem per caput nostrum jurare licere, quia nostrum est; addidit, *neque per caput tuum juraveris*. Reddit autem aliam quam in cæteris rationem. Nam per alia jurare prohibuit, quia aliquid habent ex ministerio, quod Deo exhibent, sanctitatis; per caput, quia quamvis nostrum sit, nostrum non est; nostrum, quia à Deo quasi utendum accepimus, et ad tempus possidemus; non nostrum, quia non solum ipsum non fecimus, sed ne unum quidem ejus capillum aut album, aut nigrum facere possumus. Alio etiam sensu per caput, quam per cælum et terram jurare vetat. Nam cum per cælum et terram juramus, tanquam per res aliquas sanctitatem habentes juramus; cum per caput nostrum juramus, non propriè juramus; sed tanquam rem nostram devovemus. Hoc ipsum Christus prohibet, quia quod nostrum esse putamus, minime est nostrum, cum nequaquam in nostrâ sit potestate, et iniquum omnino est rem alienam devovere. Est verò simile Judæos per caput suum jurare ex Græcis et Latinis, quibuscum versabantur, didicisse. Nam apud illos illa jurandi forma usitata erat *ὄχι τῆς κεφαλῆς*: apud hos:

Per caput hoc iuro,
ut ait Virg., 9 Æneid., Christiani nunc, o impietatem! non per suum, sed per Dei caput, perque omnia ejus membra jurare solent. Scilicet capiti suo parent, Dei capiti non parent.

VERS. 57. — SIT AUTEM SERMO VESTER: EST, EST; NON, NON, Græcè *Etiam, etiam; non, non*. Quod quidam novi dixerunt interpretes per interrogationem et responsum legendum esse, ut sensus sit: Cum aliquis interrogaverit vos, sine aliquid, nihil aliud respondeatis, quam: *Est*. Cum interrogaverit annon sit; nihil aliud quam: *Non*; hoc, inquam, ego nullo prorsus modo probare possum. Quid enim si id, de quo interrogor au sit, non sit? an mentiens respondebo: *Est*? D. August. in Enchiridion, c. 17 et 22: *Sensus, inquit, esse dicamus, id est, ut semper vera loquamur*. Alii, quod promiseritis vos facturos facite; quod non facturos, ne facite, ut loquitur D. Paulus, 2 Cor. 1, 17, 18: *Namquid levitate usus sum, aut que cogito, secundum carnem cogito, ut sit apud me Est, et Non? Fidelis autem Deus: quia sermo noster, qui fuit apud vos, non est in illo: Est, et Non*. Sed hæc dux interpretationem persequi; cum hæc talionis lex non privatis hominibus, sed magistratibus, ne poene modum aut excederent, aut non attingerent, quasi regula data esset. Nam privatis quidem hominibus contra, dictum

VERS. 57. — A MALO EST, vel alieno propter incredulitatem alterius, aut proprio, cum temerè juratur: aut à diabolo, qui ad ea peccata instigat acrius, in quos honor Dei aliquo modo leditur.

est; non, non, juramento, non mendicio, aut levitati opponuntur. Sensus ergo est, cum dicendum erit: *Est*, id est, affirmandum, ne affirmetis juramento, sed simplici affirmatione dicentes: Ita est. Cum aliquid negandum, ne juretis non ita esse; sed simplici dicite: *Non*, id est, non ita esse. Ita Chrysost. in hunc locum, et Hieronymus in epistolâ ad Celantiam, de Institutione matris familiæ, et Rabanus apud D. Thom.

QUOD AMPLIUS EST, A MALO EST. Quid hic appellet malum, magna etiam est interpretum dissensio. Alii, à malo est, id est, ab eo proficiscitur, qui simpliciter affirmanti non credit, itaque incredulitatis ejus vitium à loquente juramentum extorquet, August., lib. 1 de Serm. Domini in monte. Alii, à malo, id est, ab infirmitate Judæorum, quibus, ne per Deum jurarent, per creaturas jurare concessum erat, Chrysost. Hanc opinionem, vers. 54, confutavimus. Alii, à malo, id est, à diabolo, qui jurandi consuetudinem induxit, Theophylactus. Atque hic mihi videtur germanus esse sensus, et quia non dicit *ἐκ τοῦ κακοῦ*, sed *ἐκ τοῦ κακοῦ*, à maligno, quo nomine diabolus vocari solet, ut infra, c. 6, 15, et c. 13, 19; et quia addidit articulum, quasi dicat, quod amplius est, à maligno illo introductum est; et quia tacitè inter se et diabolum ulitur antithesi. Dixerat: *Ego autem dico vobis non jurare omnino*; sed simplici uti sermone: *Est, non. Quod enim amplius est, id est, juramentum*, quod ad simplicem affirmationem vel negationem adjungitur, non ego dico, non ego doceo adungere; diabolus est qui docet, quique ad jurandum instigat, ejus hoc est inventum tam sæpè, tamque temerè jurandi.

VERS. 58. — OCULUM PRO OCCULO. Reddat, qui alterius oculum eruit. Ipsa verba sunt legis, Exodi 21, 24; Levit. 24, 20; Deut. 19, 21. Sed non recitat, nisi legis initium, quòd cætera nota essent, quod et hodiè juris periti faciunt. Erat autem lex talionis maxime, ut philosophi docent, naturalis, et omnium gentium opinione justissima, ut quod quisque fecisset, idem pateretur. Itaque inter leges illas duodecim tabularum, que quasi naturæ erant documenta, una hinc erat similis his concepta verbis: *Si membrum ruperit meum, ex pacto talio esto*. Extat de hæc res apud Aristotelem, 5 de Moribus ad Nicomachum libro, et apud Gellium, libro 20, inter Sextum Cæcilium jureconsultum et Phavorinum philosophum, subtilis et benè longa disputatio. Ille etiam hæretici falluntur, quòd existimant scribas et Phariseos docuisse licere unicuique suarum privatum injuriarum apud iudicem ultionem persequi; cum hæc talionis lex non privatis hominibus, sed magistratibus, ne poene modum aut excederent, aut non attingerent, quasi regula data esset. Nam privatis quidem hominibus contra, dictum

VERS. 58. — OCULUM PRO OCCULO RESTITUIT. Aug., c. 19: *Phariseorum justitia minor est non excedere vindicta: modum, ne plus rependat quisque quam accepit; et magnus hic gradus est. Nemo enim facile invenitur, qui pugna accepto, pugnum reddere velit... Talen autem magnâ ex parte refrænavit... ut vindicta non transiret, et hæc est pax inchoatio: perfecta autem pax est talem penitus nolle vindictam*. Scribe et Pharisei hoc præceptum sic intelligebant, quasi liceret eam vindic-

esse, Levit. 19, 18: *Non quaeras ultionem, nec memoreris injuriæ civium tuorum*. At neque probari potest hoc Phariseos docuisse; nec, si docuissent, non licuisse privatis hominibus jus suum apud iudicem persequi. Si enim jus erat, justum erat, et unicusque licet, quod justum est, juris ordine apud iudicem postulare. Nam et in Evangelio licet. Nec lex illa talionis solum iudicibus, ut regula; sed multò magis privatis hominibus, ut poena, quâ ab homicidio et cæde detererentur, data erat, ut rectè Chrysostomus et Augustinus adnotarunt. Quid ergo Levit. 19 prohibetur? non jus, sed ultionem quaerere. *Mihi enim vindicta, et ego retribuam*, Deut. 32, 35. Quid igitur Christus adjecit legi? primum hoc ipsum, quòd talionem sustulit, quæ hominem solo poene metu continebat, ne aliis manus inferret, ut Hilarius, Chrysostomus, hom. 17, auctor Imperfecti, hom. 12; Euthymius et Theophylactus observarunt; voluit enim nos non metu, tanquam servos, sed amore, tanquam filios, bene agere. *Non enim accepimus spiritum servitutis iterum in timore; sed accepimus spiritum adoptionis filiorum Dei*, Rom. 8, 15. Lex namque *iram operabatur*, Rom. 4, 15. Evangelium gratiam, *quia gratia per Jesum Christum facta est*, Joan. 1, 17. Præterea addidit, quòd non solum docuit nos non expetere vindictam; verum etiam patienter injurias tolerare; nec tolerare modò, sed optare, sed illis gloriari; denique percutienti nos in unâ maxillâ, alteram obvertere; volenti tunicam nobis tollere, et pallium relinquere. *Non solum*, inquit D. Paulus, *sed et gloriamur in tribulationibus nostris*, Rom. 5, 3, ut observavit Hilarius. Addidit quòd cum lex tantum ramos, ipse vitiorum etiam radices excidit. *In lege*, inquit Hieronymus, *retributio est; in Evangelio gratia*. *Ibi culpa emendatur; hic peccatorum auferuntur exordia*.

VERS. 59. — NON RESISTERE MALO. Hoc etiam loco Chrysostomus, hom. 18; Theophylactus et Euthymius per malum diabolum intelligunt, puto quòd et eodem utatur nomine, *πρωτόν*, et τῶ articulum adjungat. Quid ergo? docete nos non resistere diabolo, cui Jacobus, cap. 4, 7, et Petrus, 1 epistolâ, cap. 5, 9, jubent, ut fortes in fide resistamus? Respondent resistendum quidem, sed non hoc modo; non ultionem quaerendo: hoc enim non est resistere, sed manus illi dare. *Ignis*, inquit, *non igne extinguitur, sed augetur*. Alii interpretantur malo, id est, injuriâ facienti. Alii putant malum non personam, sed rem malam significare. Et ex his alii sextum esse casum, quasi dicat, ne malum pro malo reddamus; et si privatis in bono malum, Rom. 12, 17, 21, et 1 Petri 5, 9. Alii tertium, quòd ego iudico probabilius. Malum enim vocat injuriam que nobis infertur; cui jubet non etiam à iudice petere, cum lex ad solum iudicem referatur, et ipsa doceat contrarium, Levit. 19: *Non quaeras ultionem*.

VERS. 59. — NON RESISTERE MALO, ut ira deferret: vult tantum ut nullis injuriis à fraternâ concordia abducatur, in dexteram maxillam. Illatam patienter ferat injuriam. Eam tum fuisse loquendi rationem, que in proverbium abierat, almodum est verisimile.

resistere, sed nos potius illi excipiendae paratos exhibere; et cum in unâ maxillâ plagam, aut colaphum accipimus, alteram vertere. Disputat Augustinus, libro 2 de Serm. Domini in monte, neque Christum, neque quamvis perfectos apostolos hoc servasse. Nam neque Christus unam percussit coram iudice maxillam, alteram vertit; sed si non manu, lingua tamen restitit. Si *benè locutus sum, quid me cædis? si autem malè, testimonium perhibe de malo*, Joan. 18, 23; et Paulus etiam jussu iudicis percussus, non solum alteram malam non præbebat; sed, quantum potuit, utique restitit, et injuriam insuper addidit: *Percutiet te Deus, paries dealbate*, Act. 23, 5. Casus autem virgis, et in vincula coniectus, jus suum minaciter persecutus est, Act. 16, 37: *Casus nos publicè, indematos, homines. Romanos miserunt in carcerem; et nunc occultè nos ejiciunt? non ita, sed veniant, et ipsi nos ejiciant*. His exemplis intelligimus, aut, quod hoc loco Christus docet, non esse præceptum, aut non esse ita ut verba sonant intelligendum. Nam si, aut præceptum esset, aut ad verbum intelligendum, et Christus, et Paulus ad verbum utique servassent. Partim ergo præcepti, partim consilii est. Præcepti hæc sunt: primum, ut vindictam non queramus. Deinde, ut potius alteram maxillam reipsâ vertamus, id est, alteram accipimus injuriam, quam acceptam ultiscamur. Præterea, ut animo parati simus ad remittendam de jure nostro, quandocumque illi charitas, et Dei gloria videbitur postulare. Consilii autem est, ut quamvis neque charitas, neque Dei gloria id à nobis exigat; mortificationis tamen nostre causâ ad verbum hæc omnia faciamus; non quidem irritantes adversarium ad inferendam injuriam, sed nos ipsos ad excipiendam invitantes. Sic Laurentium dixisse traditur: *Assatum est jam; versa, et manduca*. Ambr., lib. 4 Offic., c. 41.

SED SI QUIS TE PERCUSSERIT IN DEXTERAM. Quod dexteram potius maxillam quam sinistram nominaverit, cum colaphus in sinistram prius, quæ ad dexteram credentis manum est, quam in dexteram impingi soleat, ut disputat Augustinus, nullam videtur aliud esse mysterium, quam quod cum vellet dicere: Si quis te percussit in unâ maxillâ, verte illi et alteram; pro unâ et alterâ, dextram et sinistram expresso mandâ nomine dicere maluit; et quia prius dexteram quam sinistram solemus nominare, non cadendi, sed loquendi consuetudinem secutus est. Sicut Scriptura loqui solet: *Non declinabit ad dexteram, neque ad sinistram*, Num. 20, 17, et 23, 26; Deuter. 2, 27, et 5, 32, et 17, 11, et 28, 44. Neque uspiam legitimus, ad sinistram et dexteram. Itaque Lucas, cap. 6, 29, simpliciter dixit: *Et qui te percussit in maxillam, præbe ei et alteram*. Notanda autem

VERS. 40. — *DIRIGITE EI ET FALLUM*: Aug: *Ad præparationem cordis, non ad ostentationem operis præceptum rectè intelligitur. Tunica interiorem vestem, pallium exteriorem significat; hoc quoque forsitan erat usum tritum proverbium.*

VERS. 41. — *VADE CUM ILLO*: Aug: *Et hoc utique non tam petitis agas, quam ut animo sis paratus. Nam in ipsâ christianâ historiâ, in quâ est auctoritas,*

est christiana et elegans antithesis: legi enim talionis, *oculum pro oculo*, patientiæ, ut ita dicam, talionem opponit, ut pro acceptâ injuriâ injuriam alteram accipimus. *Ego autem dico vobis, si quis te percussit in dexteram maxillam, præbe illi et alteram*. Hoc scilicet erat, quod ethnici olim non intelligentes dicitabant hanc legem Christi omnem rempublicam evertere; impunitatem enim perditis hominibus peccandi dari, ut Marcellinus ad Augustinum scribit, epistola 4. Quasi verò respublica non firmiùs stet patientiâ quam vi; virtute, quam legibus. Præterquam quod Christus non ligat hoc loco iudici manus, quominus in homicidas et cæteros sceleratos homines animadvertat; nec ita legem illam abrogat, ut eâ iudex uti non possit; sed ut non cogatur. Nam et christiani iudices oculum pro oculo, dentem pro dente exigunt, cum homicidas mori cogunt. Sed privatis hominibus velut manicas injicit; ne, dum suâ manu injuriam repellere conantur, duplicent injuriam; nec puniendi potestatem tollit, sed peccandi occasionem præcidit.

VERS. 41. — *ET QUICUMQUE TE ANGARIAVERIT*. Neque Græcum, neque Latinum genere suo verbum est; à Persis, ut nonnulli adnotaverunt, originem traxit, apud quos publici nuntii, aut cursores angari vocabantur. His publicâ potestate quoscumque homines ad ferenda onera cogere, quosvis equos, quasvis naves licebat usurpare. Unde factum ut et Græci et Latini angariare dicerent, id est, aliquem cogere, solutâ mercede, vel ad onera portanda, vel ad viam præmonstrandam, quemadmodum Simonem illum Cyrenæum ad gestandam Christi crucem angariatum legitimus, cap. 27, 32. Itaque merito id Christus numerat, aut inter beneficia, quæ aliis præstamus, si sponte facimus; aut inter injurias, quas ab illis accipimus, si coacti.

VADE CUM ILLO ET ALLA DEO, sub., *millia passuum*. Noster interpres fortasse legit, *ἀλλὰ δύο, alia duo*, quæ efficiunt tria millia. Nisi, ut nonnulli suspicantur, aut ipse aut alius quispiam addidit postea illud *alía*. Meliùs sententia constabit, si non legatur; manifestum enim est Christum dicere voluisse duplicem accipiendam injuriam, ut cum dixit: *Si quis te percussit in dexteram maxillam, præbe illi et alteram*.

VERS. 42. — *QUI AUTEM PETIT A TE, DA EI*. Id est, quisquis sit, qui petit à te, da ei, ut apparet ex Lucâ, 6, 30. *Omni petenti te tribue*. Quibus verbis non jubemur nullam inter pauperes habere discrimen; præferendi enim sunt, qui magis egent. Neque bona nostra in omnes, qui quæcumque ratione petierint, effundere; neque facultatum nostrarum rationem non facere, nec amicos inimici; cognatos alienis pares habere. Habet charitas ordinem suum, qui postulat

nihil tale invenies factum à sanctis.

VERS. 42. — *DA EI*. Indigentem da quod ei convenit accipere, et tibi dare. Aug: *Omni petenti, inquit, non omnia petenti, ut id des, quod dare honestè, et sic potes. Et cui justè negaveris quod petit, indicanda est ipsa justitia, ut non cum inane dimittas. NEAVERITIS, vultu tristi, aut usuras exigendo: no repellas eum qui à te mutuo peti.*

ut parentibus potius quam alienis, ut amicis, quam ignotis subveniamus. Quem ordinem perficere haud dubiè voluit Christus, non evertere. Tantum ergo prohibetur *ἀποστρέφειν* personarum, ut vocatur, acceptio, quæ justitiæ, non charitati contraria est. Occurrit pater, et ignotus homo æqualiter egens; non possum utrique dare; dabo patri, altero præterito. Id enim à me charitas exigit. Occurrit dives notus, et pauper ignotus, idem à me petentes; ille, ut ladat, hic ut vivat; vetat Christus diviti dare, negare pauperi. Id illa parabola declarat, quæ apud Lucam est, c. 14, 12: *Cum facis prandium, aut cenam, noli vocare amicos tuos neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos divites; ne fortè ipsi te reinvitent, et fiat tibi retributio; voca pauperes, cæcos, claudos, et debiles*. Summa est, non personarum, sed paupertatis, sed charitatis habendam esse rationem. Habetur autem, ut theologi docent, personarum ratio, cum in dandâ elemosynâ consideratur aliqua personæ qualitas, quæ aut elemosynæ contraria est, ut cum do, quia dives est, quia potest mihi reddere; aut certè non propria, ut cum do, quia Græcus natione, aut Latinus est. Non enim nationi, sed paupertati elemosyna datur.

VERS. 43. — *AUDISTIS*. Ubi hoc dictum fuerit, vers. 21, disputavimus. PROXIMUM TUUM, amicum tuum, id enim Hebraicum verbum proprie significat, *רֵעוּךָ*, qui te aliquâ, aut sanguinis, aut amicitie necessitudine attingit. Is etiam, non, ut multi putant, barbarè; sed Latine proximus dicitur; sic enim non alii solum auctores benè Latini, sed ipse etiam Cicero sæpè loquitur. Sensus ergo illius præcepti in lege erat: *Dilige proximum tuum*, id est, amicum tuum, ut ex vi verbi *ἀγαπήσεις*, et ex antithesi, quæ Christus utitur, manifestum est. Amicus autem in lege vocabatur non solum, qui erat, sed qui debebat esse; esse verò debebat is qui Judæus erat. Itaque quod à quibusdam obijcitur, præsertim hæreticis, etiam Judæis in lege præceptum fuisse, ut inimicos diligerent, quod Exod. 23, 4, scriptum sit: *Si occurreris bovi inimici tui; aut asino erranti, redue ad eum: Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non præteribis; sed sublevis eum eo; hoc inquam, alienum abs re est. Ille enim ipse, qui illic inimicus vocatur, amicus erat. Amicus, quia Judæus, inimicus, quia privato odio alterum prosequebatur. Itaque idem ille, Deuter. 22, 1, frater appellatur. Illud difficilius, quod Christus apud Lucam, cap. 10, 29, aliter videatur, qui proximus esset, interpretari. Sed illa interpretatio non legalis, sed evangelica est; quæ voluit Christus disruptâ jam macerâ discrimen tollere nationum, quia in illo neque Judæus, neque Græcus est, sed nova creatura; neque Judæorum populus illi jam peculiaris; sed erit unum ovile, et unus pastor. Præterquam quod, si subtiliter vellemus de illâ Christi parabola disputare; inde potius probaremus Pharisæos in ejus præcepti interpretatione non errasse; et nomine proximi solos amicos, et eos, qui benè de nobis merentur, intelligendos. Nam legis ille peritus idem, ut opinor, Scriba, vel Pharisæus, aut Scribarum certè et Pharisæorum*

opinionibus imbutus, rectè à Christo dicitur indicasse, quod non sacerdotem et Levitam, sed Samaritanum, qui amici erga illum, qui in latronis inciderat, functus erat officio, proximum appellaverit. Sed scimus aliò intendisse Christum. Hoc tantum tenere volumus, ex eo loco probari non posse proximum in illo legis præcepto quemlibet hominem appellari.

VERS. 44. — *DILIGITE INIMICOS VESTROS*. Hoc, ut omnes auctores antiqui tradiderunt, et nos vers. 21 et 43, probavimus, proprium est Evangelii. In quo, sicut in cæteris, quæ legi Christus adjeçit, quadam præcepti, quadam consilii sunt. Præcepti hæc, ne odio habentes nos odio habeamus, ne reddamus malum pro malo, ne quid illis optemus mali, ut eos generâli, ut theologi docent, charitate complectamur, ut communibus orationibus, elemosynis, beneficiis, quæ in omnes fiunt, non excludamus. Consilii, ut eis etiam non ad extremam necessitatem indigentibus, benefaciamus; ut eos nominatim salutemus, ut familiariter alloquamur. Sed hæc à theologis copiosè disputantur; à nobis propter hujus explicationem loci attingenda modò fuerunt. Verba autem illa, quæ in Græcis nunc leguntur codicibus: *Benedicite his qui maledicunt vobis*, noster non legit interpres; nec sunt ad implendam loci sententiam necessaria; conveniunt tamen, et eo quidem magis, quod B. Paulus hinc videri possit alluisse: *Maledicuntur, et benedicimus*, 1 Cor. 4, 12.

VERS. 45. — *UT SITIS FILII*. Plerique sic interpretantur, ut *sitis*, id est, vos esse filios declaratis. Quod ut non improbo, sic illud magis probat, ut Hebraicis *sit*, quo, qui alteri similis est, ejus filius esse dicitur, sicut Hispani suâ lingua solent dicere, videtur illum genuisse, id est, adeò illi similis est, ut ejus filius esse videatur. Ille sensus multo magis convenit, quia dicere esse filios patris sui tautologia est; dicere autem esse similes usitata locutio; et quia statim declaratur, quomodò patris sui filii, id est, similes, si benè omnibus fecerit, erunt, quia *Deus solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos*; et quia vers. 48, dicitur: *Estote ergo vos perfecti, sicut pater vester, qui in cælis est, perfectus est, ubi non quomodò filii, sed quomodò similes esse possimus, declaratur. Non nego tantum datam esse potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine Christi, qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri; sed ex Deo nati sunt. Sed quis hujus loci sit sensus, expono.*

VERS. 46. — *QUAM MERCEDEM HABEBITIS*. Non negat mercedem habituros quemcumque amicos diligunt, cum amicos diligere charitatis sit. Sed negat mercedem habituros, si, ut publicani, tantum id faciant, id est, si non propter Deum, sed aut propter naturalem in amicos propulsionem, aut propter utilitatem suam faciant. Quisquis autem inimicos non diligit, satis declarat se amicos non propter Deum, sed propter se diligere. Si enim propter Deum diligeret, etiam diligeret inimicos, qui non minus quam amici imago Dei sunt. Qui ergo amicos, non inimicos diligit, quia non

propter Deum diligit, ut ab amicis mercedem naturalis amicitie habeat; à Deo charitatis mercedem non habet. Qui non solum amicos, sed etiam inimicos diligit, non solum charitatis erga inimicos, sed etiam erga amicos suæ mercedem habebit; quia Deus non naturam, sed gratiam remuneratur.

NONNE ET PUBLICANI HOC FACIUNT. Publicani à Latinis, *publicani* à Grecis, *ΠΩΛΛ* ab Hebræis dicebantur, qui publica pro principe vectigalia colligebant; avarum hominum genus, et omni odiosum populo, eo præsertim tempore, quo Christus ista dicebat, cum Judæi non suæ gentis regi, sed Romano imperatori tributa pendere cogebantur. Inde enim illa nata est questio, an liceret tributum Cæsari dare, Marc. 12, 14; Luc. 20, 22. Publicanos pro publicis et perditis peccatoribus habitos fuisse constat, Matth. 9, 10, 11, 19; et 18, 17; et 21, 31, 52; et Luc. 3, 12, 13. Cui opinioni congruenter loquitur Christus. Fuit et noster Matthæus aliquando publicanus; et in telonio sedit, c. 9, 9, sed

CAPUT VI.

1. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in cœlis est.

2. Cum ergo facis elemosinam, noli tubâ canere ante te, sicut hypocrite faciunt in synagogis et in vicis, ut honorificentur ab hominibus. Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.

3. Te autem faciente elemosinam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua.

4. Ut sit elemosina tua in abscondito, et Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

5. Et cum oratis, non eritis sicut hypocrite, qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare, ut videantur ab hominibus. Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.

6. Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, et clauso ostio, ora Patrem tuum in abscondito: et Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

7. Orantes autem, nolite multum loqui, sicut ethnici: putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur.

8. Nolite ergo assimilari eis: scit enim Pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum.

9. Sic ergo vos orabit: Pater noster, qui es in cœlis: sanctificetur nomen tuum.

10. Adveniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra.

11. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

12. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.

13. Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo. Amen.

14. Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester cœlestis delicta vestra.

ex publicano filium Dei, Apostolum, evangelistam gratia Dei fecit.

VERS. 48.—ESTOTE ERGO VOS PERFECTI, SICUT PATER VESTER. Sicut, non æqualitatem sed qualitatem, similitudinemque declarat; et eam quidem similitudinem, quæ inter Deum et hominem, non quæ inter hominem et hominem esse potest. Sicut Christus orat Joan. 17, 21, ut *simus* unum, sicut ipse cum patre unum est: nec enim illum, quæ inter patrem et filium est, naturalem unitatem æquare possumus; sed possumus tamen imitari. Proponit nobis Christus signum ad colligendum, quò scit nos pervenire non posse; ut quò possumus, perveniamus. Non vult nos eò usque progredi; sed non stare. Vult autem nos omnibus in rebus quàm simillimos esse Patri, sed in eâ maximè, quæ illi est maximè propria, misericordiâ. Itaque quod Matthæus dicit: *Estote perfecti*; Lucas, c. 6, 36, dicit: *Estote misericordes, sicut et Pater vester misericors est.*

CHAPITRE VI.

1. Prenez garde de faire vos bonnes œuvres devant les hommes, pour en être regardés; autrement vous n'en recevrez point de récompense de votre Père qui est dans le ciel.

2. Lors donc que vous donnez l'aumône, ne faites point sonner la trompette devant vous, comme font les hypocrites dans les synagoges et dans les places publiques pour être honorés des hommes; je vous le dis en vérité, ils ont reçu leur récompense.

3. Mais, lorsque vous faites l'aumône, que votre main gauche ne sache pas ce que fait votre main droite.

4. Afin que votre aumône se fasse en secret, et votre Père, qui voit dans le secret, vous en rendra la récompense.

5. De même, lorsque vous priez, ne faites pas comme les hypocrites, qui affectent de prier en se tenant debout dans les synagoges et au coin des rues pour être vus des hommes; je vous le dis en vérité, ils ont reçu leur récompense.

6. Mais pour vous, lorsque vous voudrez prier, entrez dans votre chambre, et, après en avoir fermé la porte, priez votre Père en secret, et votre Père qui voit dans le secret, vous en rendra la récompense.

7. Or en priant n'affectez pas de parler beaucoup, comme font les païens, qui s'imaginent qu'à force de paroles ils seront exaucés.

8. Ne vous rendez donc pas semblables à eux; car votre Père sait de quoi vous avez besoin avant que vous le lui demandiez.

9. Vous prierez donc ainsi: Notre Père qui êtes dans les cieux, que votre nom soit sanctifié;

10. Que votre règne arrive; que votre volonté soit faite sur la terre comme au ciel;

11. Donnez-nous aujourd'hui notre pain qui est au-dessus de toute substance;

12. Et remettez-nous nos dettes, comme nous remettons nous-mêmes à ceux qui nous doivent;

13. Et ne nous laissez pas succomber à la tentation; mais délivrez-nous du mal. Ainsi soit-il.

14. Car si vous pardonnez aux hommes leurs fautes, votre Père céleste vous pardonnera aussi les vôtres;

15. Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra.

16. Cum autem jejunatis, nolite fieri sicut hypocrite tristes: exterminant enim facies suas, ut appareant hominibus jejunantes. Amen dico vobis, quia receperunt mercedem suam.

17. Tu autem cum jejunas, unge caput tuum, et faciem tuam lava.

18. Ne videaris hominibus jejunans, sed Patri tuo qui est in abscondito: et Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

19. Nolite thesaurizare vobis thesauros in terrâ, ubi ærogo et tinea demolitur, et ubi fures effodiunt et furantur.

20. Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo, ubi neque ærogo, neque tinea demolitur, et ubi fures non effodiunt, nec furantur.

21. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum.

22. Lucerna corporis tui est oculus tuus: si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit.

23. Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipse tenebræ quantæ erunt!

24. Nemo potest duobus dominis servire: aut enim unum odio habebit, et alterum diliget; aut unum sustinebit, et alterum contemnet. Non potest Deo servire et mammonæ.

25. Ideò dico vobis, ne solliciti sitis animæ vestræ: quid manducatis, neque corpori vestro quid induamini: nonne anima plus est quàm esca, et corpus plus quàm vestimentum?

26. Respiciete volatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea: et Pater vester cœlestis pascit illa: nonne vos magis pluris estis illis?

27. Quis autem vestrum cogitans potest adjicere ad staturam suam cubitum unum?

28. Et de vestimento quid solliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neque nent.

29. Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloriâ suâ cooperatus est sicut unum ex istis.

30. Si autem fenum agri quod hodie est, et cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quantò magis vos, modicæ fidei!

31. Nolite ergo solliciti esse, dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?

32. (Hæc enim omnia gentes inquirent): scit enim Pater vester, quia his omnibus indigetis.

33. Querite ergo primum regnum Dei, et iustitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis.

34. Nolite ergo solliciti esse in crastinum: crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipsi: sufficit diei malitia sua.

15. Mais si vous ne les pardonnez point aux hommes, votre Père ne vous pardonnera point non plus les vôtres.

16. Lorsque vous jeûnez ne soyez point tristes, comme les hypocrites, qui affectent de paraître avec un visage défiguré pour faire voir aux hommes qu'ils jeûnent; je vous dis en vérité qu'ils ont reçu leur récompense.

17. Mais pour vous, lorsque vous jeûnez, parfumez-vous la tête et lavez votre visage.

18. Afin de ne pas faire paraître aux hommes que vous jeûnez, mais à votre Père, qui est présent à ce qu'il y a de plus secret; et votre Père, qui voit dans le secret, vous en rendra la récompense.

19. Ne vous faites point de trésors sur la terre, où la rouille et les vers les consomment, et où les voleurs les déterrèrent et les dérobent;

20. Mais faites-vous des trésors dans le ciel, où ni la rouille ni les vers ne les consomment, et où il n'y a point de voleurs qui les déterrèrent et les dérobent.

21. Car où est votre trésor, là aussi est votre cœur.

22. Votre œil est la lampe de votre corps: si votre œil est simple, tout votre corps sera lumineux;

23. Mais si votre œil est mauvais, tout votre corps sera ténébreux: si donc la lumière qui est en vous est ténébreuse, combien seront grandes les ténébreuses mêmes!

24. Nul ne peut servir deux maîtres; car ou il haïra l'un et aimera l'autre, ou il se soumettra à l'un et méprisera l'autre: vous ne pouvez servir Dieu et les richesses.

25. C'est pourquoi je vous dis: Ne vous inquiétez point où vous trouverez de quoi manger pour le soutien de votre vie, ni d'où vous aurez des vêtements pour couvrir votre corps. La vie n'est-elle pas plus que la nourriture, et le corps plus que le vêtement?

26. Considérez les oiseaux du ciel; ils ne sèment point, ils ne moissonnent point, et ils n'amaissent rien dans des greniers; mais votre Père céleste les nourrit: n'êtes-vous pas beaucoup plus qu'eux?

27. Qui d'encre vous peut, avec tous ses soins, ajouter à sa taille la hauteur d'une coudée?

28. Et pourquoi vous inquiétez-vous pour le vêtement? Considérez comment croissent les lis des champs; ils ne travaillent point, ils ne filent point;

29. Et cependant je vous déclare que Salomon même dans toute sa gloire n'a jamais été vêtu comme l'un d'eux.

30. Si donc Dieu a soin de vêtir de cette sorte une herbe des champs, qui est aujourd'hui et qui demain sera jetée dans le four, combien aura-t-il plus de soin de vous vêtir, ô hommes de peu de foi!

31. Ne vous inquiétez donc point, en disant: Que mangerons-nous? ou, Que boirons-nous? ou, De quoi nous vêtirons-nous?

32. (Car les païens recherchent toutes ces choses); car votre Père sait que vous en avez besoin.

33. Cherchez donc premièrement le royaume de Dieu et la justice de Dieu, et toutes ces choses vous seront données comme par surcroît.

34. C'est pourquoi ne vous inquiétez point pour le lendemain; car le lendemain aura soin de lui-même: à chaque jour suffit son mal.